

ŹRÓDŁA *IMPEDIMENTUM LIGAMINIS* W DEKRETAŁACH GRZEGORZA IX

THE SOURCES OF *IMPEDIMENTUM LIGAMINIS* IN DECRETALS OF GREGORY IX

Mgr Wiktor Dziemski

Uniwersytet Jagielloński, Polska

e-mail: w.dziemski@uj.edu.pl; <https://orcid.org/0000-0001-8166-2249>

Abstrakt

Artykuł stanowi analizę papieskich rozstrzygnięć zebranych w należących do *Coprus Iuris Canonici* Dekretałach Grzegorza IX. Zebrane dokumenty w szerokiej perspektywie obejmują zagadnienie nierozzerwalności małżeństwa, a także konsekwencji, które wynikają z zaistnienia *impedimentum ligaminis*. Do analiz dołączono także komentarze i glosy średniowiecznych kanonistów, dzięki którym możliwe jest lepsze zrozumienie referowanych przypadków, a także niejasności czy wątpliwości, jakie one powodowały.

Słowa kluczowe: przeszkoda węzła, źródła, Dekretały Grzegorza IX, *Liber extra*

Abstract

The article provides an analysis of papal decisions collected in the Decretals of Gregory IX, which are part of the *Corpus Iuris Canonici*. The gathered documents broadly address the issue of the indissolubility of marriage, as well as the consequences arising from the existence of the *impedimentum ligaminis*. The analysis also includes commentaries and glosses by medieval canonists, which help to better understand the referenced cases and the ambiguities or doubts they raised.

Keywords: impediment of prior bond, sources, Decretals of Gregory IX, *Liber extra*

Wstęp

Niniejszy artykuł stanowi kontynuację myśli podjętej w opracowaniu, które wcześniej ukazało się w „Biuletynie Stowarzyszenia Kanonistów Polskich” [Dziemski 2021]. Stosując kryterium chronologiczne należy obecnie przyjrzeć

się dalszemu rozwojowi problematyki przeszkody węzła małżeńskiego w okresie następującym po upowszechnieniu się *Decretum Gratiani*.

Wiek XIII to pod wieloma względami okres szczytowego rozwoju kultury Średniowiecza. W tym czasie szkolnictwo rozwija się w wymiarze, jakiego nie widziano nigdy przedtem. Zakładane są nowe uniwersytety i szkoły kościelne. Rozwija się piśmiennictwo, powstają dzieła stanowiące syntezę dotychczasowej wiedzy. Św. Tomasz z Akwinu pisze swoją *Summę*, Wincenty z Beauvais encyklopedyczne dzieło *Speculum Maius*, zaś Jakub z Voragine *summę* średniowiecznej hagiografii – *Legenda aurea*.

W tym samym czasie także instytucja małżeństwa stanowi obiekt zainteresowania wielu myślicieli. Rozważa się sposób jego ustanowienia, cele małżeństwa, relację względem prawa Bożego i naturalnego, a także małżeństwo jako sakrament [Ozorowski 1996, 274]. Rozwija się również refleksja i prawodawstwo kanoniczne. Od czasu Gracjana najczęstszą formą stanowienia nowego prawa były dekretały papieskie. Szczególnie obfitą spuścizną w tym zakresie zostawili po sobie Aleksander III (1159-1181) i Innocenty III (1198-1216), ale nawet papież Grzegorz VIII, którego pontyfikat nie trwał dłużej niż dwa miesiące, zdążył wydać kilka tego rodzaju dokumentów [Brundage 1987, 325]. Nie można przy tym zapomnieć o prawodawczej działalności soborów i synodów, z których na szczególną uwagę zasługują Sobór Laterański III (1179) i Sobór Laterański IV (1215). W tym czasie powstają też tzw. *Quinque compilationes antiquae*, czyli zbiory prawa kanonicznego, w których znajdują się przepisy uchwalane przez kolejnych papieży. Jednak korzystanie z nich nastrocza trudności i dlatego papież Grzegorz IX zlecił Rajmundowi z Peñafort stworzenie nowego zbioru. *Liber extra* lub inaczej Dekretały Grzegorza IX zawierają 1871 ustępów, z czego 195 zostało wydanych przez samego Grzegorza IX i nie pochodzi z *Quinque compilationes antiquae* [Winroth 2022, 106].

Kard. Gasparri, w swoim *index fontium* dołączonym do Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 r.¹, podaje stosunkowo wiele ustępów z *Liber extra*, które stanowią źródło dla kanonu poświęconego przeszkodzie węzła małżeńskiego. Większość tych dokumentów to papieskie odpowiedzi na kierowane do Biskupa Rzymu pytania i prośby. Taka forma sprawowania władzy i rozstrzygania przez Papieża kontrowersji nawiązywała do starożytnej

¹ *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus. Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus. Praefatione, fontium annotatione et indice analyticoalphabetico ab E.mo Petro Card. Gasparri auctus, Romae 1936, s. 528-29.*

praktyki, a w sposób szczególny rozwinęła się w drugiej połowie XII w. [Alexandrowicz 2018, 21].

1. Dekretały z tytułów *de regularibus et transeuntibus ad religionem i de conversione coniugatorum*

Pierwszy dekretal to odpowiedź Innocentego III dana prepozytowi, dziekanowi i scholastykowi diecezji kolońskiej, w której podjęta zostaje kwestia rozejścia się małżonków w przypadku oddania się na służbę Bożą i konieczności zachowania wstrzemięźliwości (X 3.31.19). Do papieża zwróciła się za pośrednictwem diecezji kolońskiej kobieta. Jej pierwsze ważne zawarte małżeństwo (*in facie Ecclesiae*) rozpadło się w wyniku kłótni. Zarówno kobieta jak i mężczyzna zawarli ponowne związki, a kobieta przyznała się do nawiązania relacji intymnej z drugim „małżonkiem”. Teraz jednak zrozumiała swój błąd i odbyła ciężką pokutę trwającą 6 lat i zwraca się do Stolicy Apostolskiej o pomoc. Papież odpowiada, że należy nakłonić prawowitego małżonka do odprawienia kobiety, z którą żyje w związku cudzołożnym. Następnie powinien on przyjąć z powrotem swoją żonę. Jeśli jednak zdarzyłoby się tak, że mężczyzna, podobnie jak kobieta, chciałby oddać się na służbę Bogu, może to uczynić. W przypadku tym kwestia nierozzerwalności małżeństwa poruszona została w kontekście zgody małżeńskiej, którą obie strony po kłótni niejako cofnęły, co miało sprawić, że będą mogły zawrzeć powtórne małżeństwa, przy czym Papież podkreśla nieważność wtórnie zawartych związków.

Kolejny przypadek to również odpowiedź papieża Innocentego III skierowana do biskupa Rudiae (X 3.32.15). Mężczyzna będąc akolitą poznał kobietę, którą następnie poślubił a małżeństwo zostało skonsumowane. W wyniku kłótni strony rozeszły się, zaś kobieta weszła w kolejny związek z innym mężczyzną. W tym czasie jej mąż otrzymał święcenia kapłańskie, co, jak zauważa Jan Andrzejowy w swojej glosie, odbyło się zgodnie z prawem, ponieważ kobieta popełniając publiczne cudzołóstwo utraciła prawo, jakie miała względem mężczyzny². Człowiek ten natomiast miał wyrzuty sumienia i postanowił wstąpić do Zakonu Cystersów, gdzie polecono mu,

² „Ad gradum sacerdotii, quod bene fieri potuit: cum illa uxor sua publice fuit adulterata, unde amisit ius quod habebat in eum”. *Decretales Gregorii IX Pont. Max. suis commentariis illustratae*, Lutetiae Parisiorum 1561, s. 1385.

by o pomoc zwrócił się do papieża. Innocenty III w odpowiedzi nakazał, by kobieta porzuciła cudzołożny związek, lecz by nie przeszkadzała mężczyźnie w wypełnianiu jego ślubów. W tej sprawie mamy więc do czynienia z separacją małżeństwa, która orzeczona została przez papieża. Przybrałaby ona zupełnie inny obrót, gdyby kobieta nie dopuściła się cudzołóstwa. W takim przypadku miałyby prawo żądać wznowienia pożycia małżeńskiego.

2. Dekretały odnoszące się bezpośrednio do zagadnienia małżeństwa

Przytoczone powyżej źródła rozważały szczególne przypadki, w których kwestia małżeństwa podporządkowana była zagadnieniu wstępowania do zakonu lub nawrócenia³. Analizowane obecnie teksty w sposób bezpośredni koncentrują się na kwestii małżeństwa i przynależą do następujących tytułów czwartej księgi *Liber Extra*: X 4.1. *de sponsalibus et matrimoniis*; X 4.4. *de sponsa duorum*; X 4.7. *de eo, qui duxit in matrimonium, quam polluit per adulterium*; X 4.17 *qui filii sint legitimi*; X 4.19 *de divortiis*; X 4.21 *de secundis nuptiis*.

W pierwszym tytule rozważyć należy najpierw *capitulum* 1 (X 4.1.1). Stanowi je nieco zmieniona odpowiedź Synodu z Trebur (895)⁴ na przypadek Franka, który ożenił się z Saksonką zgodnie z prawem saksońskim, żył z nią wiele lat, spłodził dzieci, a następnie ponownie wstąpił w związek małżeński z inną kobietą twierdząc, że jego pierwsze małżeństwo jest nieważne, ponieważ nie zostało zawarte zgodnie z prawem frankijskim. Synod potwierdził nierozzerwalność małżeństwa, mężczyźni kazał oddalić kobietę z drugiego związku, następnie odpisać pokutę i wrócić do prawowitej małżonki. Odpowiedź ta wyraża naukę, że małżeństwo zawarte za zgodą stron jest ważne niezależnie od przestrzegania partykularnych praw i zwyczajów narodowych.

Capitulum 9 zawiera odpowiedź papieża Aleksandra III wysłaną do anglosaskich opatów (X 4.1.9). Przypadek stanowi zupełnie jasny przykład wystąpienia przeciwko nierozzerwalności małżeństwa. Mężczyzna i kobieta wzajemnie wypowiedzieli wobec siebie i licznych świadków przysięgę małżeńską. Następnie zamieszkali razem i mieli potomstwo. Po jakimś czasie mężczyzna złamał przysięgę, oddalił kobietę i złączył się z inną. Papież przypomina, że nie można oddalić swojej żony poza przypadkiem cudzołóstwa,

³ Świadczy o tym także nazewnictwo tytułów, z których pochodzą: X 3.31 *de regularibus et transeuntibus ad religionem*; X 3.32 *de conversione coniugatorum*.

⁴ Zob. c. 39, *Acta et Decreta Concilii Triburiensis*, J. Cochlaeus (ed.), Moguntiae 1525.

zaś po oddaleniu należy albo dążyć do zgody, albo żyć we wstrzemięźliwości, i poleca by mężczyzna odprawił pokutę, został odłączony od kobiety, z którą jest w związku cudzołożnym, a także by powrócił do swojej prawowitej małżonki. Gdyby mężczyzna ten sprzeciwiał się i nie chciał tego uczynić należy go ekskomunikować. Jak widać, w opisanym przypadku zawarte są wszystkie elementy, które wielokrotnie pojawiały się we wcześniejszych wypowiedziach pisarzy kościelnych, synodów i papieży. Ponadto na przykładzie tym rozważano jeszcze zagadnienie słów wypowiedzianej przysięgi, a także kwestię *matrimonium de futuro*. W głosie przytoczone zostają następujące słowa, których wypowiedzenie skutkuje zawarciem małżeństwa: „Iuro, quod de caetero habebo te pro legitima coniuge et econverso”⁵. Komentarz stanowi, że mimo, iż użyty czasownik jest w czasie przyszłym, to jednak nie wydaje się, że słowa te dotyczą wyłącznie przyszłości, a ponadto: „Matrimonium quondoque per verba de futuro contrahitur”⁶. Jak zatem widać, kwestia ta nie została jeszcze na tym etapie definitywnie rozstrzygnięta.

Kolejna odpowiedź Aleksandra III zawarta została w *capitulum* 13 (X 4.1.13). Dekretal skierowany do prokuratora i kanoników włoskiego miasta Sora, opisuje nieco bardziej skomplikowany przypadek kobiety imieniem Mariota, która w swojej młodości zakochała się w mężczyźnie i w obecności trzech świadków zawarła z nim małżeństwo. Rodzice kobiety nie wiedząc o tym, wydali swoją córkę za innego mężczyznę. Mariota sprzeciwiała się im, zaś mężczyzna napawał ją taką odrazą, że małżeństwo nie zostało skonsurowane. Następnie, gdy kobieta ta zaczęła publicznie mówić, że nawiązała relację intymną ze swoim pierwszym małżonkiem, podczas dochodzenia przeprowadzonego przez biskupa okazało się, że para związana była przeszkodą pokrewieństwa, która uniemożliwiała zawarcie małżeństwa. W dalszym toku tej sprawy, mężczyzna, z którym Mariotę wbrew jej woli połączyli rodzice, sam wziął inną kobietę za żonę, zaś Mariota wyszła za mąż za innego mężczyznę, którego imię w dekretale oznaczone zostało literą T. Po jakimś czasie para doczekała się dzieci, choć małżeństwo nie podobało się ojcu męża, który, dążąc do rozwodu, stwierdził, że Mariota nie może być żoną jego syna, ponieważ wcześniej była już małżonką innego mężczyzny, który jednak obecnie już nie żyje. Papież orzeka w tym przypadku odłączenie Marioty od pierwszego mężczyzny i nakazuje by T przyjął Mariotę i darzył ją małżeńską miłością,

⁵ *Decretales Gregorii IX Pont. Max. suis commentariis illustratae*, Lutetiae Parisiorum 1561, s. 1553.

⁶ Tamże.

jeśli zaś on lub jego ojciec albo sama kobieta sprzeciwiliby się tej decyzji, należy ich ekskomunikować. Jak to zostało zauważone już we wstępie do tego dekretu, dziwić może fakt, że papież nakazuje wykonawcom pisma upewnić się czy mężczyzna, za którego Mariota została wydana przez rodziców, żyje. W tym przypadku, niezależnie od tego czy człowiek ten żyje czy nie, Mariota nie była bowiem związana przeszkodą węzła, ponieważ małżeństwo zawarte wbrew jej woli i ze strachu jest na mocy prawa nieważne, no co również uwagę zwraca glosator⁷. Natomiast pierwszy związek kobiety pozornie zawarty z mężczyzną, o którym nie wiedzieli rodzice Marioty, był nieważny ze względu na przeszkodę pokrewieństwa. Warto również zwrócić uwagę, że analizowany przykład swą zawilnością i ilością „zwrotów akcji” przypomina preparowane przez autora Dekretu sytuacje, dzięki którym mógł on unaocznić i rozwiązywać sprzeczności zaistniałe w prawie kanonicznym, co dowodzi, że rzeczywistość bywa czasem bogatsza od wyobraźni.

Następne *capitulum* zawiera dekret Klemensa III skierowany do biskupa Saragossy (X 4.1.19). Opisany przypadek dotyczy kobiet, które od siedmiu lat nie otrzymały żadnych wiadomości od swoich mężów. Mężczyźni ci znajdowali się albo w niewoli albo wyruszyli w podróż. Kobiety w związku z tym proszą biskupa, aby wolno im było wyjść ponownie za mąż. Papież Klemens III przywołując słowa św. Pawła z Pierwszego Listu do Koryntian (7, 39), poucza, że niezależnie od tego, ile lat trwa nieobecność mężów, bez pewnej wiadomości o ich śmierci, biskup nie może zezwolić na powtórne małżeństwo. Tego rodzaju przypadki pojawiają się również w późniejszym okresie, m.in. w listach kierowanych do rzymskich kongregacji.

Ostatnim dekretem z tego tytułu jest dokument Grzegorza IX dotyczący relacji między małżeństwem *de futuro* i *de praesenti* (X 4.1.31). Najpierw rozważony zostaje przypadek mężczyzny i kobiety, którzy swoją wzajemną zgodę wyrażają słowami odnoszącymi się do teraźniejszości, a więc „ego te in meam accipio et ego te accipio in meum”. Tak zewnętrznie wyrażona zgoda skutkuje zawarciem małżeństwa i nawet gdyby jedna ze stron zawarła *de facto* drugie małżeństwo i współżyłaby z osobą trzecią, to należy taki cudzołożny związek rozdzielić, a ważność pierwszego małżeństwa potwierdzić. Papież zauważa przy tym, że nie ma znaczenia, czy tak wyrażona zgoda została wzmocniona złożeniem przysięgi. Jeśli natomiast wypowiedana

⁷ „Maxime, quia idem esset si viveret, quia si invita tradita ei fuit, nullum fuit matrimonium”. Tamże, s. 1557.

zgoda dotyczy przyszłości i wyrażona została słowami „ego te recipiam in meam et ego te in meum” lub podobnymi, w których użyto by czasowników w czasie przyszłym, to nie dochodzi do zawiązania małżeństwa. Zaś, jeśli jakiś inny mężczyzna wziąłby taką kobietę za żonę, wyrażając zgodę małżeńską odnośnie do teraźniejszości, to nawet jeśli przy okazji wcześniejszej zgody *de futuro* złożona została dodatkowo przysięga, to ten drugi związek jest prawdziwym małżeństwem i cieszy się nierozzerwalnością. Na małżonków należy jednak w tym przypadku nałożyć pokutę przewidzianą za krzywoprzysięstwo. Widać zatem, że konieczne było doprecyzowanie tej kwestii, zwłaszcza w obliczu występowania opinii, jak ta przytoczona w przypadku *capitulum* 9 powyżej, gdzie mowa o słowach *de futuro*, które także mogły nieść ze sobą powstanie przeszkody węzła małżeńskiego.

W kolejnym tytule *de sponsa duorum* analizie należy poddać cztery *capitula*. Pierwsze z nich, cytując słowa św. Augustyna, stanowi powtórzenie zasady omówionej w poprzednim akapicie (X 4.4.1). Doktor Kościoła w przytaczanym ustępie nazywa przysięgę małżeńską *sacramentum*, na *matrimonium de futuro* używa terminu *fides pactionis*, zaś na *matrimonium de praesenti* – *fides consensus*. W przypadku tego pierwszego możliwe jest zawarcie małżeństwa, jednak wraz z odbyciem pokuty za złamanie przysięgi, natomiast w przypadku drugiego nie ma możliwości ponownego zawarcia związku małżeńskiego.

Kolejne *capitulum* zawiera krótki cytat pochodzący z dekretu Burcharda (X 4.4.2), w którym autor wylicza szereg pokut przewidzianych za różnego rodzaju przestępstwa. Wśród nich znajduje się również akapit przewidujący 40 dni postu o chlebie i wodzie i następnie 7 lat pokuty za wzięcie (należałoby raczej powiedzieć „za usiłowanie wzięcia”) za żonę kobiety, która była małżonką innego mężczyzny. Burchard zaznacza przy tym, że taka kobieta ma zostać odłączona od cudzołożnika, który nigdy nie mógł wziąć jej za żonę.

Następne źródło pochodzi z dekretu Aleksandra III, który skierowany został do arcybiskupa Salerno (X 4.4.3). Papież zwraca najpierw uwagę na liczne obowiązki, które go zajmują, następnie jednak mówi o miłości, jaką ma wobec adresata listu, a która to miłość przynagla go do wysłania odpowiedzi. Wypowiedź Papieża zawiera wyliczenie elementów konstytutywnych ważnego małżeństwa: prawowita zgoda wyrażona podczas stosownej uroczystości między mężczyzną i kobietą, przy obecności kapłana, lub jak to w niektórych miejscach bywa notariusza i odpowiednich świadków. Tak zawarte małżeństwo, nawet jeśli jedna ze stron zawarłaby ponowny związek i nawiązała z osobą trzecią relację intymną, cieszy się nierozzerwalnością.

Ostatnie *capitulum* z tego tytułu to dekretal Innocentego III, w którym papież odpowiada biskupowi Modeny (X 4.4.5). W tej stolicy biskupiej panował zwyczaj, pozwalający mężczyźnie wziąć za żonę spośród dwóch kobiet, z którymi się ożenił, nie tę, której najpierw złożył przysięgę małżeńską, lecz tę, z którą najpierw nawiązał relację intymną. Papież zwraca uwagę, że część Kościoła, jaką jest diecezja Modeny, musi być w zgodzie z całością wspólnoty, a następnie poucza biskupa odnośnie do nierozzerwalności małżeństwa i ważności pierwszego prawnie zawartego związku. Zwyczaj panujący w Modenie stanowi wyraz pozostałości po germańskim prawie plemiennym, które na gruncie prawa kanonicznego przejawiało się m.in. występowaniem koncepcji *copula carnalis* [Coriden 1961, 3].

Z następnego tytułu *de eo, qui duxit in matrimonium, quam polluit per adulterium*, Gasparri jako źródło kanonu dotyczącego *impedimentum ligaminis* podaje pięć *capitula*. Zacząć należy od analizy dekretalu Aleksandra III skierowanego do opata klasztoru w Fontes (X 4.7.2). Chodzi o sprawę mężczyzny, który był trzymany przez innego człowieka w kajdanach tak długo, aż nie ożenił się z pewną kobietą. Gdy tylko jednak został uwolniony z więzienia wziął inną kobietę za żonę i miał z nią dzieci. Następnie mężczyzna ten pozwany został przez tę pierwszą kobietę przed sądem arcybiskupa Yorku i musiał złożyć przysięgę, że nie wróci do drugiej kobiety, dopóki sąd nie wyda decyzji. W międzyczasie pierwsza kobieta umarła, ale mężczyzna nie odważył się wrócić do drugiej, z którą miał dzieci. Sprawa ta musiała wydawać się niejasna, jak to wynika zarówno z komentarza zawartego w glosie⁸, jak i odpowiedzi papieża, który, uznając, że pierwsze małżeństwo mężczyzny było ważne, zabrania mu wrócić do kobiety, z którą ma dzieci. Może on natomiast wziąć inną kobietę za żonę. W tym przypadku, kluczowe znaczenie miała świadomość mężczyzny, który wiedział, że ma żonę, zawierając drugie małżeństwo. Dlatego też nawet po śmierci pierwszej żony, nie może on wejść w związek małżeński z kobietą, z którą dopuścił się cudzołóstwa, ponieważ w tym przypadku występuje *impedimentum adulterii* [Gulczyński 2002, 237].

Kolejny dekretal stanowi odpowiedź papieża Klemensa III, która wyraża zasadę omówioną w poprzednim akapicie (X 4.7.4). Sprawa dotyczy mężczyzny, którego żona dopuściła się cudzołóstwa. Za zgodą swojego biskupa mężczyzna oddalił kobietę. Następnie jednak wziął drugą za żonę, z którą żył 12 lat i miał potomstwo. Natomiast jego prawowita małżonka wstąpiła

⁸ Tamże, s. 1611.

do zakonu, gdzie po jakimś czasie zmarła. Biskup kieruje więc do papieża zapytanie odnośnie do drugiego związku mężczyzny. Klemens nakazuje bezwzględnie rozdzielić parę, a na mężczyznę nałożyć pokutę, po wypełnieniu której może on wziąć inną kobietę za żonę.

Capitulum 5 przedstawia podobne rozstrzygnięcie, którego autorem jest również Klemens III (X 4.7.5). W tym przypadku chodzi o mężczyznę imieniem Jan, który porzuciwszy swoją małżonkę dopuścił się cudzołóstwa. Wezwany do sądu potwierdził ten fakt i dodał, że zamierza z tą drugą kobietą zawrzeć małżeństwo. W międzyczasie zmarła jego prawowita żona, a, jak podkreśla autor zapytania skierowanego do papieża Klemensa, Jan żył jeszcze 10 lat w cudzołożnym związku, z którego urodziło mu się 10 dzieci. Autor dekretu przypadek ten ocenia surowiej i nie tylko żąda, by tych dwoje zostało rozdzielonych, ale także nakazuje im zachowanie dozgonnej wstrzeźliwości ze względu na upór, w jakim trwali i długotrwały skandal, na jaki narazili Kościół. Papież przytacza przy tym wypowiedź Leona I dotyczącą zakazu zawierania małżeństwa mężczyzny z kobietą, z którą dopuścił się on cudzołóstwa. Nazywa także przysięgę, którą mężczyzna złożył swojej prawowitej małżonce *sacramentum*. Ponadto papież Klemens poleca biskupowi zatroszczyć o to, by rozdzielona para zadbała materialnie o swoje potomstwo.

Następny dekret, wydany przez Innocentego III zawiera inne rozstrzygnięcie przypadku, w którym istotne znaczenie miała nieświadomość kobiety co do pierwszego małżeństwa jej męża (X 4.7.7). Pewien mężczyzna wziął kobietę za żonę i następnie mieszkał z nią przez dwa lata. Po tym okresie porzucił ją i przeniósł się do Mesyny, gdzie poślubił drugą kobietę, która zupełnie nie wiedziała o jego pierwszym małżeństwie. Z kobietą miał dwójkę dzieci. Gdy sprawa wyszła na jaw, a na mężczyznę nałożona została pokuta, w związku z którą miał wrócić do prawowitej małżonki, okazało się, że kobieta zmarła. Następnie mężczyzna wrócił do Mesyny i zwrócił się do tamtejszej kapituły o zgodę na zamieszkanie z kobietą, z którą miał dwójkę dzieci. Papież odpowiedział, że mężczyzna może zamieszkać z kobietą po wyrażeniu przez oboje zgody małżeńskiej, jeśli tylko nie był on zamieszany w śmierć swojej pierwszej małżonki. Powyższe rozwiązanie potraktować można jako przykład dyspensy od przeszkody cudzołóstwa, która pochodzi z prawa pozytywnego [Dierżon 2006, 86].

Ostatnie *capitulum* tego tytułu dotyczy podobnej sytuacji (X 4.7.8). Rozstrzygnięcie pochodzi z dekretu Grzegorza IX i dotyczy przypadku, w którym żonaty mężczyzna obiecał lub nawet zawarł małżeństwo z drugą

kobietą, lecz nie nawiązał z nią relacji intymnej. Choć w tym przypadku obydwójce zgrzeszyli i należy na nich nałożyć odpowiednią pokutę, to jednak małżeństwo zawarte po śmierci pierwszej żony mężczyzny nie ma zostać rozłączone. A więc ponieważ mężczyzna związany jest przeszkodą węzła za życia swojej żony, jeśli nie dopuścił się cudzołóstwa z kobietą, z którą usiłował zawrzeć drugie małżeństwo, po śmierci swojej prawowitej małżonki, może zawrzeć ważny związek małżeński z drugą kobietą. Papież przestrzega przy tym, że nie należy zgadzać się na przedstawiony sposób postępowania, gdyby doszło jednak do cudzołóstwa.

Następne dwa *capitula* pochodzą z tytułu poświęconego prawowitemu potomstwu. Pierwsze z nich to dekretal Aleksandra III skierowany do biskupów Exeter, Winchesteru i opata Hereford w Anglii. Papież rozstrzyga w nim przypadek ubiegającej się o spadek Agaty, której roszczenia ważne są tylko wtedy, jeśli jest ona prawowitą dziedziczką, a więc córką Rudolfa Sanaricusa (X 4.17.4). To, czy Agata jest *legitima*, zależy od tego, czy związek jej rodziców był prawdziwym małżeństwem. Papież więc nakazuje przeprowadzić dochodzenie. Jeśli okaże się, że Agata została urodzona przez swoją matkę Anelinę w tym czasie, gdy kobieta ta przebywała ze swoim mężem Alanem lub też w czasie, gdy Anelina mieszkała, jeszcze za życia swojego prawowitego męża, już z Rudolfem, to w obu przypadkach Agata nie może być prawowitą córką Rudolfa, ponieważ matka jej nie była prawowitą żoną ojca Agaty. Jak zauważa papież, Aniela czyniąc tak za życia swojego męża dopuściła się cudzołóstwa.

Następny dokument opisany został w Dekretalach jako przypadek trudny i słynny równocześnie. Stanowi go odpowiedź Innocentego III przesłana pewnemu człowiekowi w Montpellier (X 4.17.13). To *capitulum* przedstawia uprawnienie papieża do legitymizacji nieprawego potomstwa na ziemiach należących do Kościoła, a także na ziemiach, które do niego nie należą, ale tylko dla ważnej przyczyny. Pewien mężczyzna poprosił papieża, za pośrednictwem biskupa Arles, o uznanie jego potomstwa, tak by dzieci mogły po nim dziedziczyć. Papież na początku listu zwraca uwagę na władzę Biskupa Rzymu w tym zakresie. Przytacza on szereg przypadków zastosowania tego uprawnienia, twierdząc, że jeśli władza papieska roztacza się na sprawy duchowe (jak na przykład dyspensa wobec człowieka urodzonego w związku cudzołożnym, która pozwala mu zostać wyświęconym na biskupa), to tym bardziej na świeckie. Następnie papież zauważa, że mężczyzna, który się do niego zwraca, mógł czerpać przykład z króla Francji

Filipa. Władca ten oddalił swoją żonę, a na jej miejsce przyjął inną kobietę, z którą miał syna i córkę. Mężczyzna zwracający się z prośbą do papieża uczynił podobnie, odrzucając swoją prawną małżonkę, a na jej miejsce biorąc inną kobietę, która zrodziła mu synów. I choć król Francji podlega papieżowi jedynie w sprawach duchowych, to jednak jego dziedzic zrodzony został z prawowitej małżonki – królowej Francji. Natomiast w przypadku mężczyzny, który podlega papieżowi nie tylko w sprawach duchowych, ale i świeckich, ponieważ zajmuje on ziemię przynależącą do Kościoła, to wydaje się, że papież tym bardziej ma władzę legitymizacji potomstwa. Jednak, jak zauważa Innocenty III, sprawy te różnią się znacznie. Małżeństwo króla Francji zostało rozłączone wyrokiem legata papieskiego – biskupa Reims, natomiast człowiek zwracający się z prośbą sam oddalił swoją małżonkę. W przypadku króla Francji podniesiony został również argument przeszkody pokrewieństwa i choć wyrok sądu w tej sprawie musiał zostać unieważniony z powodu niezachowania przepisów procesowych, to jednak Papież zamierzał wyznaczyć w tej sprawie innych sędziów. Ponadto król Francji połączył się z inną kobietą zanim dotarł do niego zakaz zawierania nowego związku, a mężczyzna – adresat listu, jak wskazuje Papież, miał zupełnie w pogardzie postanowienia Kościoła i nie przedstawił też żadnych zarzutów wobec swojej małżonki. Innocenty III zauważa przy tym, że kobieta nie wystąpiła w żaden sposób przeciwko węzłowi małżeńskiemu i była wierna mężczyźnie, co stanowi wypełnienie zobowiązania dotyczącego jednego z trzech dóbr małżeństwa. Wreszcie Papież podkreśla, że w sprawie króla Francji nie zapadł jeszcze wyrok, jeśli zaś uznana zostanie przeszkoda powinowactwa, to dzieci z drugiego związku należy uznać za prawowite⁹. W przypadku mężczyzny nie ma w tej kwestii nawet domniemania. Następnie Innocenty III przytacza szereg cytatów ze Starego i Nowego Testamentu podkreślających, że jego władza w omawianym zakresie nie stanowi uzurpacji nienależnego mu uprawnienia. Kończąc zaś swój wywód, Papież odmawia spełnienia prośby mężczyzny i wskazuje na ustępy Pisma Świętego i obowiązujące prawo, które sprzeciwiają się

⁹ Autor glosy Jan Andrzejowy nie zgadza się z tą opinią i podkreśla, że jeśli drugie małżeństwo zostało zawarte na mocy wydanego wyroku odnośnie do pierwszego związku, to nawet jeśli sprawa nadal się toczy, dzieci zostaną uznane za prawowite. Z kolei Bernard z Parmy w swoim komentarzu zauważa, że konieczna była papieska dyspensa, która legitymizowała potomstwo króla, ponieważ wyrok sądu został unieważniony ze względu na błędy proceduralne. Zob. tamże, s. 1681-682.

uznaniu dzieci pochodzących z cudzołożnych związków. Takim natomiast był właśnie drugi związek mężczyzny, który porzucił swoją prawowitą małżonkę i będąc związany z nią węzłem małżeńskim, przyjął inną kobietę. W ten sposób przypadek ten pośrednio podkreśla zasadę nierozzerwalności małżeństwa i dodatkowo stanowi egzemplifikację daleko idących konsekwencji, które z niej wynikały.

Dekretały analizowane w tej części artykułu pochodzą z tytułu poświęconego rozwodom. Autorem pierwszego z nich jest papież Aleksander III (X 4.19.2). Odpowiada na zapytanie dotyczące rodzaju przestępstwa czy występku, który zezwala na przeprowadzenie rozwodu i poślubienie innej osoby. Biskup Rzymu odwołując się do nierozzerwalności małżeństwa stwierdza, że nawet w przypadku przeprowadzenia separacji, strony pozostają małżeństwem i nie mogą ponownie wejść w nowy związek małżeński. Papież dodaje przy tym, że zarówno żona, jak i mąż mogą dążyć do uzyskania rozwodu nie tyle w przypadku, gdyby druga strona dopuściła się jakiejś kradzieży czy innego przestępstwa, ale gdyby druga strona starała się nakłonić i przymusić swojego współmałżonka do zła lub chciała zniszczyć jego wiarę. Bernard z Parmy podsumowuje w głosie dekretału, że współmałżonka oddalić można w przypadku *fornicatio spiritualis i carnalis*¹⁰.

Drugi analizowany dekretal tego tytułu pochodzi również od Aleksandra III i dotyczy sprawy pewnego mężczyzny i jego żony Łucji (X 4.19.5). Para bardzo krótko żyła w zgodzie, gdy natomiast doszło do poważniejszych kłótni, mężczyzna zaczął twierdzić, że został przymuszony i zawarł małżeństwo z Łucją pod wpływem bojaźni. Jak wynika z dalszej części dekretału, oświadczenie to nie znalazło poparcia w faktach, zaś biskup wraz z kapitułą prośbami i groźbami sprawił, że małżonkowie do siebie powrócili. Niedługo potem mężczyzna jednak oskarżył kobietę przed sądem o cudzołóstwo. Ona zaś zaczęła publicznie twierdzić, że ponieważ jej mąż nie zapewniał jej środków na utrzymanie, musiała dopuścić się cudzołóstwa. Łucja pouczona przez biskupa, by nie szła za niesprawiedliwą radą bądź sugestią innych osób, nie przestała obciążać się w zeznaniach. Biskup zawezwawszy swoją kapitułę polecił, aby strony rozdzielić i nakazał im życie we wstrzemięźliwości. W tym miejscu pojawia się pewna wątpliwość, ponieważ tekst dekretału stanowi, iż biskup uczynił to *privatim*, a więc jakoby nie zapadła decyzja sądu w tej sprawie. Jednakże separacja małżonków nie mogła być

¹⁰ Zob. tamże, s. 1691.

orzeczona inaczej, jak tylko za pomocą wyroku sądowego. Jakkolwiek sprawa wyglądała w rzeczywistości, mężczyzna po oddaleniu kobiety zamierzał zawrzeć ponowne małżeństwo, o czym dowiedział się biskup. Wezwał więc tego człowieka, żądając wyjaśnień i pouczając go, mężczyzna zaś potwierdził, że faktycznie zawarł w tajemnicy i poza murami miasta ponowny związek małżeński. W tej też sprawie odwołał się do papieża, ponieważ nie uznaje, że jego pierwsze małżeństwo było ważne. Papież odpowiadając stwierdza, że mężczyzna ma powrócić do swojej pierwotnej małżonki pod groźbą ekskomuniki, a także dodaje, że na mężczyznę należy nałożyć pokutę w związku z cudzołóstwem, jakiego się dopuścił. Widać więc, że twierdzenia mężczyzny odnośnie do zgody wydanej pod wpływem przymusu, jak i nieszczerze przyznanie się kobiety do cudzołóstwa nie zostały uznane za wystarczająco wiarygodne, by papież podjął decyzję o separacji. Inaczej byłoby w przypadku, gdyby mężczyzna nawiązał relację seksualną z drugą kobietą, którą potajemnie poślubił, zaś o jego oddalenie z powodu cudzołóstwa przed sądem wystąpiłaby Łucja.

Następne źródło to dekret Innocentego III skierowany do biskupa Ferrary (X 4.19.7). Odpowiedź ta stanowi powtórzenie doktryny zawartej w dekrete Gracjana dotyczącym rozwiązania małżeństwa na podstawie przywileju wiary¹¹, a także zawiera dość już rozwiniętą naukę o samym małżeństwie. W dekrecie opisany został przypadek mężczyzny, którego żona została heretyczką. Człowiek ten pyta, czy wolno mu z tego powodu wziąć inną kobietę za żonę i spłodzić z nią dzieci. Papież zauważa najpierw, że rozróżnić należy między sytuacją, w której w małżeństwie dwóch osób niewierzących jedna zostaje katolikiem, a przypadkiem małżeństwa wierzących, z których jedno popada w herezję. Stwierdza przy tym, że o tym rozróżnieniu zdaje się zapomniał jego poprzednik Celestyn III¹². O ile pierwsza ewentualność sprawia, że możliwe jest ponowne zawarcie związku małżeńskiego, jeśli tylko dotychczasowe małżeństwo nie może nadal koegzystować bez obrazy Stwórcy lub bez namowy ze strony osoby nieochrzczonej do popełnienia grzechu ciężkiego, o tyle drugi przypadek nie pozostawia takiej możliwości, nawet jeśli występuje tu *contumelia Creatoris*. W tym miejscu Papież odwołuje się do małżeństwa nieochrzczonych, które choć jest prawdziwym małżeństwem, to jednak nie jest *ratum*. Między wierzącymi

¹¹ Zob. C. 28 q. 2; Świączny 2004, 104-107.

¹² Zob. Glosa f, *Decretales Gregorii IX Pont. Max. suis commentariis illustratae*, s. 1696; X 3.33.1.

natomiast (czyli ochrzczoneymi) małżeństwo jest prawdziwe i *ratum*, ponieważ jest *sacramentum fidei* i jako takie raz przyjęte, nie może być utracone. Innocenty III zwraca także uwagę na fakt, iż tak sformułowana przezeń odpowiedź ma uniemożliwić próbę unieważnienia małżeństwa przez strony, które chcąc zawrzeć nowy związek, symulowałyby herezję.

Ostatnie *capitulum* tego tytułu to również odpowiedź Innocentego III udzielona biskupom Tyberiady położonej na terenie ówczesnego Królestwa Jerozolimy (X 4.19.8). Trudność dotyczyła małżeństw pogan, którzy przechodzili na wiarę katolicką. Pierwsze zagadnienie, które Papież porusza w swoim dekretele związane jest z małżeństwami, które zawarte były między osobami związanymi według prawa kanonicznego przeszkodą pokrewieństwa¹³. Należało odpowiedzieć, czy takie małżeństwa po przyjęciu wiary katolickiej należy rozdzielać. Papież, odwołując się do wypowiedzi św. Pawła, poucza, że małżeństwa pogan są ważne, a ponadto nie dotyczą ich w tym zakresie prawo kanoniczne (według doktryny kanonistycznej przeszkody stopnia, o który chodzi w dekretele, pochodząc z prawa kościelnego, nie wiązały tych, którzy są poza Kościołem). Nie należy ich więc rozdzielać, ponieważ za sprawą sakramentu chrztu odpuszczane są grzechy, a nie rozwiązywane małżeństwa. Drugie zagadnienie dotyczy poligamicznego związku pogan. Papież został zapytany, czy wolno po przyjęciu chrztu zatrzymać wszystkie żony, a jeśli nie wszystkie to którą z nich? Jego odpowiedź, choć jednoznaczna, nie w pełni daje rozwiązanie powyższego problemu. Owszem Innocenty III stwierdza, że nikt nie może mieć równocześnie więcej niż jedną żonę i cytuje przy tym Księgę Rodzaju mówiąc, że jedno żebro stało się jedną kobietą, a mężczyzna połączył się z żoną i to jedną żoną a nie żonami, tak, że stali się jednym ciałem, a nie dwoma czy trzema. Papież dodaje przy tym, że nikt nie może mieć równocześnie wielu żon, chyba że takie prawo zostało mu udzielone za pośrednictwem Boga. Podane przy tym zostają przykłady ze Starego Testamentu, które świadczą o tym, że czasem Bóg zezwala niektórym osobom na popełnienie czynu, który normalnie jest przestępstwem. Następnie Innocenty III przypomina o możliwości oddalenia współmałżonka w przypadku cudzołóstwa, dodając jednak, że mimo separacji nie jest możliwe powtórne zawarcie małżeństwa. Papież przechodzi na koniec do kwestii małżeństwa nieochrzczonych, które, jeśli zawarte zostało zgodnie z własnymi obyczajami tych ludzi, również

¹³ W dekretele mowa jest o trzecim, czwartym lub wyższym stopniu pokrewieństwa.

cieszy się nierozzerwalnością, nawet jeśli małżonkowie ci zgodnie się rozejdą przed chrztem. Jedyny przypadek, gdy możliwe jest ponowne zawarcie małżeństwa, to sytuacja dwóch osób, z których jedna się nawraca a druga, nieochrzczona nie chce więcej trwać w takim związku, lub nawet chce, ale nie jest to możliwe bez obrazy Stwórcy lub nakłaniania do grzechu ciężkiego. Tu jednak rodzi się problem, który podnoszą również autorzy glosy do Dekretałów¹⁴. Chodzi mianowicie o moment, w którym pierwsze małżeństwo zostaje rozwiązane. Papież Innocenty III stwierdza, że zanim nawrócony mężczyzna ze względu na okoliczności opisane powyżej nie weźmie nowej prawowitej żony, ma obowiązek przyjąć nieochrzczonego współmałżonkę. Może jednak oddalić tą kobietę, gdyby dopuściła się cudzołóstwa. Cudzołóstwo zaś nie byłoby możliwe, gdyby nie pozostawała żoną tego mężczyzny. To wszystko sprawia, że małżeństwo z osobą nieochrzczonego zostaje rozwiązane *ipso iure* w momencie zawarcia przez ochrzczonego nowego ważnego małżeństwa. Jak zostało jednak powiedziane na początku tego *capitulum*, Innocenty III nie daje wyraźnej i dosłownej odpowiedzi na pytanie, którą małżonkę ma zatrzymać przy sobie mężczyzna, który był w związku poligamicznym. Papież stwierdza jedynie, że nierozzerwalne jest to małżeństwo nieochrzczonych, które zawarte zostało zgodnie z ich obyczajami. Kwestia ta znalazła ostatecznie swoje rozwiązanie w kan. 1148 § 1 Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r.¹⁵

Ostatni dekret, który wskazany został jako źródło *impedimentum ligaminis* przez Gaspariego, znajduje się w tytule *de secundis nuptiis*. Jest to dokument Lucjusza III skierowany do wszystkich chrześcijan znajdujących się w saraceńskiej niewoli (X 4.21.2). Potwierdza on wcześniejszą naukę odnoszącą się do sposobu postępowania w podobnych przypadkach. Nie można więc przystąpić do zawierania ponownego małżeństwa, jeśli nie ma pewności co do śmierci prawowitego małżonka. Natomiast jeśli ktoś przekonany był o śmierci drugiej strony i zawarł ponowne małżeństwo, to w momencie odnalezienia się pierwszego małżonka, zobowiązany jest odejść ze związku cudzołożnego i wznowić pożycie małżeńskie z prawowitym mężem.

¹⁴ Glosa a, tamże, s. 1700.

¹⁵ *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus* (25.01.1983), AAS 75 (1983), pars II, s. 1-317; tekst polski: *Kodeks Prawa Kanonicznego promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku*. Stan prawny na dzień 18 maja 2022 roku. Zaktualizowany przekład na język polski, Pallottinum, Poznań 2022.

Podsumowanie

Analizowane dekretały papieskie dotyczą znacznie szerszego zakresu spraw związanych z istnieniem przeszkody węzła małżeńskiego. Cześć z nich przysparza papieżom okazji do wyłożenia kościelnej nauki na temat sakramentu małżeństwa i okoliczności, które muszą towarzyszyć zawarciu związku małżeńskiego cieszącego się nierozzerwalnością. Widać zatem, że doktryna ta stale wymaga przypominania, a zwyczaje panujące w miejscach, jak na przykład diecezja Modeny, stanowią najlepszy przykład takiej konieczności. Świadomość występowania przeszkody węzła jest jednak już na tyle dobrze zakorzeniona, że wśród dokumentów wybranych przez Rajmuna z Penafort, jedynie kilka *capitula* zawiera papieskie odpowiedzi na sytuacje, które w sposób zdecydowany występowałyby przeciwko nierozzerwalności małżeństwa jako takiej. Większość analizowanych dokumentów rozważa raczej przypadki, których okoliczności związane są z konsekwencjami, jakie wypływają z *impedimentum ligaminis*. Mowa tu chociażby cudzołóstwie i szeregu doprecyzowań, które Biskupi Rzymu czynią w tej kwestii. Ponadto ze względu na okoliczności historyczne związane z wyprawami krzyżowymi pojawia się tu również zagadnienie małżeństwa osób niewierzących i kwestia tzw. *privilegium fidei*. Dalszy rozwój prawa kanonicznego, którego owoce zebrane zostały w postaci Dekretalów Grzegorza IX, stanowi znakomitą egzemplifikację procesu przechodzenia od ogólnych zasad do coraz bardziej szczegółowych rozwiązań i dalekosiężnych konsekwencji wynikających z nierozzerwalnego charakteru węzła małżeńskiego.

PIŚMIENNICTWO

- Alexandrowicz, Piotr. 2018. *Znaczenie dekretu Intelleximus (X 5.32.1) w procesie recepcji prawa rzymskiego w XIII-wiecznej kanonistyce*. Poznań-Kraków: Wydawnictwo "scriptum".
- Brundage, James A. 1987. *Law, Sex, and Christian Society in Medieval Europe*. Chicago: University of Chicago Press.
- Coriden, James A. 1961. *The Indissolubility Added to Christian Marriage by Consummation: An Historical Study of the Period from the End of the Patristic Age to the Death of Pope Innocent III*. Rome: Officium Libri Catholici.
- Dzierżon, Ginter. 2006. „Przeszkoda występku (kan 1090 §§ 1-2 KPK).” *Ius Matrimoniale* 11, nr 17:79-89.
- Gulczyński, Andrzej. 2002. „Cywilnoprawne skutki cudzołóstwa na ziemiach polskich w XIX i XX wieku.” *Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego* 7:235-55.

- Ozorowski, Mieczysław. 1996. „Zarys historyczny teologii małżeństwa w średnio-wieczu.” *Studia Teologiczne* 14:269-77.
- Świączny, Seweryny. 2004. *Nierozzerwalność małżeństwa a rozwiązanie małżeństwa naturalnego w prawie kanonicznym*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Winroth, Anders. 2022. „Canon Law in a Time of Renewal, 1130-1234.” W *The Cambridge History of Medieval Canon Law*, red. Anders Winroth, i John C. Wei, 96-107. Cambridge: Cambridge University Press.